

TORÓ TIBOR

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉNEK LEHETSÉGES OLVASATAI

EGY POLITIZÁLÓ ÉRTELMISÉGI SAJÁTOS NAPLÓJA

Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve III. Összmagyar alternatíva*, Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár, 2014, 408 oldal*

Sajátságos napló – így jellemzi Molnár Gusztáv az *Alternatívák könyve* sorozat harmadik kötetét. A könyv a szerző 1987 és 1993 közötti írásaiból – esszék, tanulmányok, vitaanyagok, előadás-átiratok, eddig meg nem jelent kéziratok – alkotott tematikus válogatás, melynek a szerző bevallása szerint a fő témája a *kommunizmus bukása előtti és utáni magyar história*, egy olyan *összmagyar alternatíva* artikulálása, amely a radikális közösségi liberalizmus ideológiai nyelvezetében íródott.

A kezünkben tartott könyv többféleképpen olvasható. Elsősorban lehetőséget nyújt, hogy betekintsünk a rendszerváltás politikai vitáiba és talán megértsük annak mechanizmusait, valamint hogy belelássunk a külpolitika-csinálás boszorkányműhelyébe. Másodsorban – habár ez nem célja a kötetnek – rávilágít a kilencvenes évek magyarországi társadalomtudományának nemzetközi integrációjára, fejlettségi szintjére. Harmadsorban korkép, hiszen a könyv segíthet abban, hogy nyomon kövessük egy politizáló értelmiségi pályáját, és rálássunk a rendszerváltás utáni politizálás jellemzőire, valamint annak változására.

Az *Alternatívák könyve* harmadik kötetébe összegyűjtött írások első ránézésre kaotikusnak tűnnek, hiszen van itt minden geopolitikától kezdve (*Balkáni Bonapartizmus; Bukarest – Gyulafehérvár és Chişinău között; Szelíd vita széplelkű és pragmatikus liberálisokkal; Szuverenitás és geopolitika; Új stratégiai alku – biztonság és geopolitika* stb.) az erdélyi kérdésen és nemzetpolitikán át (*Nemzetpolitikai stratégiánk a változó Európában; Az új frontier; Magyar és kelet-európai részek. Európai Napló, 1991. június 9–10.; A nemzeti identitás mint tudatszervező elv; Prolegomena a kétnyelvű feliratok metafizikájához* stb.), a magyar–román viszonyon (*A magyar–magyar viszony; A román nacionalizmus magyarsággépe; A Magyarországgal közvetlenül szomszédos országok komplex vizsgálata* stb.) és az európai integráción keresztül (*Németország mint európai szuperhatalom; Miért kell a konföderáció?; A belső és külső integrációról* stb.) a liberalizmuskritikáig

* A recenzeált könyvre való hivatkozásoknál csak az adott tanulmány/esszé címét és az oldalszámot tüntetem fel.

(*Nemzeti liberalizmus; Az igen és nem határán; A liberalizmus esélyei Közép-Európában és környékén; Nemzeti és nemzetől félő liberálisok stb.*). Ennek ellenére nem nehéz észrevenni a témákat és írásokat összefogó vezérfonalakat.

A szerző a kilencvenes évek elején papírra vetett gondolatainak alapját az a felismerés adja, hogy a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlása után Európában geopolitikai szempontból minden átalakulóban van: határok módosulnak, államok jönnek létre, regionális vezetőpozíciók sorsa dől el. Ebből kiindulva pedig a magyar külpolitika esélye és felelőssége, hogy a lehető legtöbbet kihozza az adott helyzetből.¹ Ugyanakkor egy másik fontos gondolat, amely meghatározza a kiválogatott cikkek gondolatmenetét, a nemzetállami szuverenitás átalakulására vonatkozik. Eszerint az addig ismert szuverenitás-eszme több szempontból is újraértékelődik, hiszen ennek kereteit nemcsak a bővülő európai integráció, hanem a különböző állam alatti szereplők és regionális mozgalmak ébredése is befolyásolja, kurtítja.²

Ebben a nemzetközi kontextusban Magyarország esélyét három stratégiai irány elfogadásában látja. Az első az európai integráció felvállalása, amely véleménye szerint összeurópai föderáció vagy konföderáció helyett fokozatosan regionális és lokális együttműködések összességévé fog válni, ahol a különböző régiók és országok szövetségei együtt próbálják meg érdekeiket érvényesíteni. Ennek következtében Magyarország érdeke, hogy meghatározó eleme legyen egy ilyen, Közép- és Kelet-Európában létrejövő szövetségnek, maga köré gyűjtve a környező országokat, s megpróbálva minél erősebb pozícióból csatlakozni az Európai Unióhoz.³

Ez azonban csak a második stratégiai cél felvállalásával és sikeres kivitelezésével teljesíthető. A sikeres integráció kulcsa a jó szomszédsági viszonyok. Ez viszont olyan államokkal való szövetséget kell jelentsen, ahol jelentős magyar kisebbség él. Molnár Gusztáv partiumi származásából (is) kifolyólag hangsúlyosabban a román–magyar viszonyra foglalkozik, valamint az erdélyi kérdéssel. Véleménye szerint annak ellenére, hogy a kilencvenes évek eleji Romániában az uniós integráció kérdése akár le is kerülhetett volna a napirendről,⁴ Bukarest is előbb-utóbb az euro-atlanti integráció útjára lép. Ekkor pedig egy potenciális regionális együttműködés lehetősége ténylegesen körvonalazódhat. Molnár Gusztáv a megoldást egy olyan konföderáció⁵ (később regionális együttműködés) létrehozásában látja, amely megoldást jelenthet egyrészt a térség országainak pozíciójuk erősítésére, másrészt a magyar kisebbségek helyzetének megoldására. A szerző szemében egy életké-

¹ *Magyarország és a geopolitikai tér*, 232–235. p.; *Geopolitika és nemzetpolitika*, 389–395. p.

² *Szuverenitás és geopolitika*, 345–349. p.

³ *Szelíd vita széplelkű és pragmatikus liberálisokkal*, 213. p.

⁴ *Geopolitika és nemzetpolitika*, 394. p.

⁵ *Közép-európai konföderáció*, 187–193. p.

pes modell erre vonatkozólag Erdély, a különböző kultúrák és nemzetiségek harmonikus együttélésének, valamint toleranciájának helyszíne. Más szóval az együttműködés alapját az erdélyi modell kiterjesztése, valamint az erdélyi kérdés megoldása – az autonómia, a kollektív jogok elismertetése – jelenthetné.⁶

Ehhez Molnár Gusztáv szerint egy harmadik stratégiai célkitűzés elfogadása szükséges, mégpedig az általa *radikális közösségi liberalizmusnak*, vagy *nemzeti liberalizmusnak* nevezett eszme elfogadása. A könyvbe beválogatott szövegek jelentős része ennek az ideológiai álláspontnak a körülírásával és megvédésével foglalkozik.

Molnár Gusztáv nemzeti liberalizmusának körülírása azonban nem könnyű feladat. Ez főleg a kisebbségi és nemzeti kérdéshez a klasszikus liberalizmus szemszögéből közelítő szerzőkkel való vitából körvonalazható, valamint a jugoszláv válság által teremtett kontextuális tényezők megértése alapján. Molnár abból indul ki, hogy a liberalizmus egyik fő problémája, hogy elutasítja a nemzeti önrendelkezés legitimitását, és esetenként a nemzeti szuverenitás fontosságát hangsúlyozókat teszi felelőssé a nemzet és a nemzeti mozgalmak nevében elkövetett atrocitásokért.⁷ Így pedig nem tud megfelelő választ adni a kialakuló geopolitikai változásokra. Véleménye szerint a liberalizmusnak a nemzet fogalmának elismerésével kell választ adnia a Közép- és Kelet-Európában kialakuló kontextusra. Ez pedig csakis a nemzeti liberalizmus keretei között valósítható meg. A nemzeti liberalizmus kiindulópontjai Molnár Gusztáv szerint egyrészt annak elismerése, hogy a nemzet és állam határai nem feltétlenül esnek egybe,⁸ másrészt hogy a nemzet és szabadság kérdését nem lehet szétválasztani.⁹

Hogy pontosan hogyan egyeztethető össze a nemzet által fémjelzett emberi csoportosulás cselekvő entitásként való elismerése a liberalizmus individuum-centrikus gondolkodásmódjával, arra a *Nemzeti liberalizmus* című írása adja meg a választ. Molnár Gusztáv meglátásában a nemzet szabad emberek társulása, tehát tagjaihoz hasonlóan joga van a szabadságra és szuverenitásra, más szóval „egy nemzet sem rendelhető alá másik nemzetnek”.¹⁰ Ebben a kontextusban a nemzet nemcsak a határon átnyúló nemzetegyesítésre adna alkalmat, hanem lehetőséget nyújtana egy olyan közép-európai konföderáció megteremtésére, amelyben minden nemzeti mozgalom megtalálhatná a helyét.¹¹ Molnár Gusztáv szemében a nemzeti liberalizmus „nem csak élet- és

⁶ *Geopolitika és nemzetpolitika*, 389. p.

⁷ *Nemzeti és nemzetől félő liberálisok*, 245–254. p.; *Contre-Konrád, avagy az elfogultság nélküli nem-cselekvés kritikája*. Európai Napló, 1992. augusztus 15., 263–267. p.

⁸ *Szelíd vita széplelkű és pragmatikus liberálisokkal*, 207. p.

⁹ *Az igen és nem határán*. A liberalizmus esélyei Közép-Európában és környékén, 183. p.

¹⁰ *Nemzeti liberalizmus*, 174. p.

¹¹ *Az igen és nem határán...*, 186. p.

történetfilozófia, hanem mérce is”, amely alapján a kormány és egyéb intézmények tevékenysége megítélhető.¹²

Molnár nemzeti liberalizmusa tehát egy sajátosan közösségelvű álláspont, amelyet a nemzetközi kontextus figyelembevételével dolgoz ki és kizárólag a magyar realitásra alkalmaz,¹³ hiszen szükségességét a Magyarország határain kívül élő jelentős nagyságú magyar ajkú lakosság jelenléte adja. Ez több szempontból is különbözik más közösségelvű liberális szerzők gondolatmenetétől. Charles Taylor a közösség fontosságát abban látja, hogy az meghatározó eleme identitásunknak: véleménye szerint egy ember csak akkor tud igazán szabad lenni, ha elismerik a közösséget is, amelyhez tartozik. Szerinte a klasszikus liberális elméletekkel épp az a probléma, hogy figyelmen kívül hagyják az emberek közötti különbségeket, egyben teret engedve a közösségi hovatarozáson alapuló diszkriminációra. Ugyanakkor fontos elem elméletében, hogy a közösség elismerése garancia a hozzá tartozó egyének identitásának újratermelődésére is, hiszen – Charles Taylor példájával élve – az államnak nemcsak az a feladata, hogy lehetőséget adjon az egyéneknek a francia nyelv használatára és francia kultúra elsajátítására, hanem az is, hogy biztosítsa, hogy legyen a jövőben is olyan közösség, amelyik élni szeretne a francia nyelv és kultúra elsajátításának lehetőségével.¹⁴ Mint láthattuk, Molnár Gusztáv kiindulópontja is hasonló, azonban közpolitikai és geopolitikai gondolkodásából (is) adódóan következtetései lényegesen eltérnek a kanadai gondolkodótól, hiszen nem az egyéni szabadság kiteljesedését, hanem a magyar nemzeti érdeket tartja szem előtt.

A könyv egy másik olvasatát a politikacsínálás, közpolitikai elemzés és döntésbefolyásolás, valamint a társadalomtudomány szemüvegének felhelyezése adhatja. Molnár az 1989–1993-as periódusban a *Limes* nemzetpolitikai szemle szerkesztője, majd a Dunatáj Intézet¹⁵ alapítója. A Teleki László Alapítvány keretein belül működő intézet célja a külpolitikai napirend alakítása és sajátos külpolitikai témák tematizálása volt. Molnár Gusztáv vállaltan MDF-közelinek tartja magát, írásaiból egy olyan ember köszön vissza, aki végig magyar külpolitikai célkitűzéseket tart szem előtt, és aki úgy gondolja, hogy megvan az esélye arra, hogy ezekről meggyőzze a döntéshozókat, de ugyanakkor rajta tartja a szemét a nemzetközi politikatudomány és nemzetközi kapcsolatok elméletének szakirodalmán is. Hogy ténylegesen milyen döntésbefolyásolási potenciállal és tudományos integráltsággal rendelkezett a szerző, azt ezen recenzió keretén belül nem tisztem megítélni, azonban a

¹² *Nemzeti liberalizmus*, 177. p.

¹³ A nemzeti liberalizmus „a nemzet egészének, annak a bizonyos 15 milliónak a kérdésére akar liberális választ adni”. *Az igen és nem határán...*, 183. p.

¹⁴ TAYLOR, Charles: *Multiculturalism and the politics of recognition*, Princeton University Press, 1992, 58. p.

¹⁵ Az intézet tagjai Bíró Gáspár, Hornyik Miklós, Molnár Gusztáv és Szilágyi Imre.

Molnár Gusztáv által felvetett vagy átvett javaslatok közül szükségét érzem három olyan gondolat kiemelésének, amely később jelentősen meghatározta egyrészt a magyar külpolitikát, nemzetpolitikát, másrészt a nemzetközi tudományos gondolkodást. Ezek 1) a szuverenitás átalakulása és az új regionalizmus, 2) a határon átnyúló nemzeteszme és 3) a szubregionális együttműködések megvalósulása.

Amint már fentebb bemutattam, Molnár Gusztáv egyik nagy felismerése, hogy az európai integráció megerősödésével és a szovjet blokk államainak felbomlásával a nemzetállamok ideje lejárt, ami egy új típusú szuverenitás létrejöttéhez vezethet. Itt nem feltétlenül a gondolat eredetiségén van a hangsúly, hiszen az elmélet egyike az 1989-es fordulat utáni évtized közkedvelt gondolatainak, hanem azon, hogy a szerző már a kilencvenes évek elején felismerte ennek jelentőségét. Később, annak ellenére, hogy világossá vált, hogy a nemzetállamokat temető gondolatok elhamarkodottak voltak, a transznacionális integráció és regionális ébredés kettős szorításában átalakuló európai állam gondolata meghatározó eleme lett a regionalizmus és európai integráció irodalmának.¹⁶

Az egyik gondolat, amely később konkrét közpolitikai döntésekben is megmutatkozik, az a határon átnyúló nemzetegyesítés. Habár a kérdés Molnár Gusztávnál összetettebben jelenik meg, hiszen a nemzet és állami szuverenitás szétválasztását egy közép-kelet-európai konföderáció keretén belül képzei el, a nemzetegyesítés gondolata majd tíz évvel később a Fidesz határon túli magyarokkal kapcsolatos politikájában jelent meg újra, hiszen mind a státustörvény, mind pedig az állampolgársági törvény esetében ez szolgáltatja az ideológiai alapot.

A másik, a könyvben megjelenő, külpolitikai szempontból releváns gondolat a regionális együttműködések kérdése. Molnár nagy hangsúlyt fektet ennek fontosságára, hiszen ez nemcsak a közép- és kelet-európai államok közötti békés kapcsolat megteremtésére lett volna alkalmas, hanem a kisebbségi kérdés kezelésére, a benne részt vevő államok demokratikus stabilitásának biztosítására és a jobb érdekérvényesítés elérésére is. Habár a szerző korai írásaiban egy közép-európai konföderáció gondolatát fogalmazta meg, ez nem valósult meg, hiszen a jugoszláv válság erősödése és a román politika gyökeres változása után lehetetlenné vált. A regionális együttműködés ennek ellenére megvalósult Visegrádi Együttműködés néven. Az együttműködés dokumentumát Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország 1991-ben írta alá. A csoportosulás Csehszlovákia szétválása után négytagú lett.

¹⁶ L. például: KEATING, Michael: *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, E. Elgar, 1998; Uő.: *Többnemzetiségű demokráciák a szuverenitás utáni világrendben, Pro Minoritate*, 2004. nyár.

A könyv harmadik olvasatát az adhatja, hogy tényleges naplóként kezeljük. Ebben a formában nem más, mint korkép, a kilencvenes évek politikai útkeresésének példája, egy Magyarországon élő romániai magyar politizálni vágyó értelmiségi életpályájának egy része. Az *Alternatívák könyve III.* ilyen típusú olvasatában sem kerülhetjük meg a benne összegyűjtött szövegek kontextusának értelmezését. A kilencvenes évek eleje a kommunizmus alól frissen felszabadult országok állampolgárai számára politikailag túlfutott periódusnak számít. A társadalom minden szegmense aktívan részt vett a politikai események alakításában és kommentálásában. Egymást érték a tüntetések, újságok alakultak, majd szűntek meg, virágkorát élte a politikai publicisztika, az emberek szabályosan falták ezeket az írásokat. Nem véletlen, hogy a könyv által felölelt csekély hat év alatt a szerző több intézmény és folyóirat alakításában érdekelt volt, a könyvbe beválogatott írásainak jelentős része polemizáló politikai publicisztika, amelyek a *Magyar Hírlapban*, a *Magyar Nemzetben* jelentek meg. Ma azonban ez már nincs így. Az emberek mind kevesebb és kevesebb problémát értelmeznek politikai kérdésként, mind kevesebbet és kevesebbet érdeklődnek a közügyek iránt. Habár a civil aktivizmusnak vannak jelentős sikerei – például a romániai verespataki bányakitermelés elleni tüntetések, a 2015-ös romániai elnökválasztás vagy a magyarországi internetadó-ellenes tüntetések –, ezek inkább kivételt képeznek, mint szabályt alkotnak.

Naplójellegéből adódóan a könyv nem más, mint egy politikáért élő közép-európai értelmiségi ujjlenyomata, aki egyszerre akarja megérteni és befolyásolni azt a világot, amiben él. Politikáért élő, mert egyszerre keres mélyebb összefüggéseket és épít a politika számára használható ideológiát. Értelmiségi, mert hosszú történelmi folyamatokból és eszmetörténeti kitérőkből vezeti le azokat a cselekvési terveket és instanciákat, amiket megfogalmaz. Jellemző példa ebből a szempontból *A román nacionalizmus magyarságképe* című írása (91–116. p.), amelyben Románia magyarokkal szemben tanúsított politikáját és Románia külpolitikai felzárkózását köti össze a román nemzetfogalom kialakulásának történetével, illetve a 19. és 20. század eleji román szerzők értelmezéseiből, valamint azoknak a továbbéléséből, illetve az általuk hirdetett nemzeti kizárólagosság eszméjéből vezeti le. Sajátosan értelmiségi magatartásra utal az is, hogy nagy hangsúlyt fektet a különböző politikai ideológiákra és az ezek közötti vitákra, a politikai cselekvés ideológiai alapjainak tisztázására, a politikai döntéshozatal mögött meghúzódó értékek kidolgozására. A nemzeti liberalizmus körülírására tett kísérletek például így értelmezhetők.

Azonban véleményem szerint pontosan ez az értelmiségi politizálás volt az, ami az ilyen típusú megközelítések bukásához, a politizáló értelmiségiek politikai döntéshozatalból való kiszorulásához vezetett. Molnár Gusztáv – mint sokan azok közül, akik a kilencvenes években aktívan részt vettek a politikai diskurzus alakításában – figyelmen kívül hagyta azt aényt, hogy a

posztszocialista térben egy sokkal pragmatikusabb és cinikusabb politizálási stílus térhódításának voltunk tanúi, mint ahogy azt sokan képzelték. Értelmiségi habitusukból adódóan az ilyen szerzők túlzott fontosságot tulajdonítottak az ideológiának és eszmetörténetnek, hiszen úgy gondolták, hogy a politikai cselekvés alapját egy koherens világkép és bizonyos meghatározó értékek kell irányítsák. Más szóval a politikusok, a politikai döntéshozók bizonyos ideológiai megfontolás és értékek mentén hozzák döntéseiket, aminek formálásában részt lehet venni. Továbbá, mint ahogy a fentebb is említett cikkek jól mutatják, a politizáló értelmiség úgy gondolta, hogy mivel a politikai döntések eszmetörténetileg és ideológiailag megalapozottak, a történelmi és eszmetörténeti háttér és gyökerek megértésével választ kaphatunk a jelen politikai kihívásaira is. Ebben pedig tévedett. Az elmúlt 25 év magyarországi és romániai történései világosan arra engednek következtetni, hogy a sikeres pártok és politikusok nem az értékek és ideológiák mentén hozzák döntéseiket, hanem érdekek, hálózatok és klientúra-rendszerek mentén szerveződnek. Az ideológia, a program és az értékek kiüresedtek, hangoztatásuknak kizárólag hatalomtechnikai jelentőségük van, politikai termékekké váltak, melyeknek fő feladatuk a legitimitás megtartása, a választópolgárok megnyerése, valamint az ellenfél legyőzése és esetenként a politikai mezőből való kizárása. A politikai döntéseket pedig gyakran nem egy koherens világkép mentén hozzák, hanem eseti alkuk, ad hoc megoldások és egyéni elképzelések befolyásolják, a hatalom konzerválásának igénye vezérelti őket.

A fent leírtak ellenére – vagy éppen ezek miatt – Molnár Gusztáv írásgyűjteménye minden olyan társadalomtudománnyal vagy nemzetpolitikával foglalkozó szerző és politikus számára kötelező, akit érdekelnek a kilencvenes évek politikai történései, hiszen a periódus vitáinak sajátos nézőpontból való felelevenítése önreflexióra ad lehetőséget, melynek segítségével felülvizsgálhatjuk Magyarországot, az erdélyi magyarság és az összmagyar közösség *elszasztott esélyeit*.